

ВІКТИМОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

ДАВИДЕНКО Вікторія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343

Стаття посвящена рассмотрению виктимологии как отрасли криминологии. Дается понятие виктимологии и определяется предмет ее исследования. Показана история возникновения и развития виктимологии. Рассматривается современное состояние развития виктимологической науки.

Ключові слова: віктимологія, кримінологія, жертва злочину, потерпілий, злочин.

Вчення про жертву злочину – віктимологія (viktima – жертва, logos - вчення) – є частиною більш широкого вчення про жертв не тільки злочинів, але і наслідків нещасних випадків, природних і техногенних катастроф, епідемій, війн та інших озброєних конфліктів, політичних протистоянь [1, с. 197]. Відповідно, віктимологія розглядається в широкому та вузькому сенсі. У першому вона охоплює не тільки право і кримінологію, але і такі науки, як психологія, соціологія та психіатрія. У вузькому значенні у віктимології зацікавленні, крім кримінології, кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право, криміналістика, судова психологія, судова психіатрія.

Віктимологія виникла і розвивалась як напрямок в кримінології, що вивчає жертву злочину. Однак з часом погляд на неї змінився, були висунуті різні позиції стосовно предмета віктимології і її наукового статусу. Д. В. Рівман їх визначив наступним чином:

1) віктимологія це галузь кримінології, або приватна кримінологічна теорія, і відповідно розвивається в її межах;

2) віктимологія – це допоміжна для кримінального права, кримінально-процесуального права, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочину. Вона існує і функціонує паралельно з кримінологією;

3) віктимологія – це загальна теорія, вчення про жертву, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального так і не пов'язаного зі злочином. Віктимологія, таким чином, самостійна наука, приналежність якої до юридичної можна визнати тільки частково. Скоріше це наука про безпеку життєдіяльності людини [2, с. 8].

Одними із засновників вчення про жертву вважаються німецький вчений — Г. Гентінг (1888-1974) та вчений із Румунії Б. Мендельсон (1900-1998). Перша робота Ганса фон Гентінга з'явилася в 1941 році «Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою», у який вперше жертва розглядається одним із причинних факторів злочину. Досліджуючи кримінальні справи, Г. Гентінг визначив, що жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона – активний суб'єкт процесу криміналізації. Вона може піддаватися, сприяти або провокувати виникненню злочинної ситуації. «Якщо ми вважаємо, що є природжені злочинці, є і природжені жертви» [3, с. 304].

Г. Гентінг у монографії «Злочинець і його жертва. Дослідження за соціобіологією злочинності» вперше визначив три категорії понять, які складають предмет віктимології: а) посягатель-жертва; б) латентна-жертва; в) відносини між посягачем (заподіювач шкоди) і жертвою. Автор підкреслив наявність зв'язку між злочинцем і жертвою і їх взаємодію в процесі вчинення злочину. У низці випадків жертва формує, виховує і завершує становлення злочинця; вона мовчазно погоджується стати жертвою; кооперується зі злочинцем і провокує його. Гентіг писав: «Негласне взаєморозуміння злочинця і жертви є основоположним фактом кримінології. Зрозуміло, ніяких домовленостей, тим більше пайових, при цьому не укладається, однак має місце інтеракція, взаємодія і обмін елементами причинності» [4, с. 340].

Пізніше, у 1956 році, Г. Гентіг опублікував багатотомну працю «Злочин», останній том якої «Жертва як елемент навколишнього світу» справедливо оцінюється багатьма кримінологами світу як справжня енциклопедія віктимологічного вчення, що вплинула на подальший розвиток не тільки віктимології, а й кримінології взагалі [5, с. 13; 6, с. 21; 7, с. 17].

Б. Мендельсон вважається автором назви «віктимологія». Він перший, хто запропонував виділити віктимологію в самостійну наукову дисципліну. У 1975 році в монографії «Загальна віктимологія» ним була розвинута віктимологічна концепція, пов'язана зі створенням «клінічної» чи «практичної» віктимології, до змісту поняття якої мали бути включені не лише жертви злочинів, а й жертви природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів та війн [5, с. 17].

Раніше в доповіді «Нові психосоціальні горизонти: віктимологія», виголошеній - Б. Мендельсоном на конференції психіатрів у Бухаресті (1947 рік), та більш пізній праці «Нова галузь біопсихосоціальної науки – віктимологія» були визначені основні теоретичні положення віктимології, а саме:

а) розкрито понятійний апарат, виділено окремі групи жертв;

б) вперше дано поняття «криміналь-

на пара», «добровільна жертва», кандидат у жертви», «жертва-провокактор», «жертва-агресор», «індекс жертвеності» [6, с. 16].

У подальшому ідеї Г. Гентіга у своїх працях розвинув швейцарський вчений Г. Еленбергер. Він більш детально аналізує поняття «злочинець-жертва», випадки, коли особа в залежності від ситуації може стати злочинцем або жертвою, послідовно злочинцем – потім жертвою, або навпаки, одночасно злочинцем і жертвою. Також розглядає так звану природжену жертву й патологічний стан, що породжують віктимологічні ситуації [8, с. 4].

У докторській дисертації «Основні проблеми віктимології» (ФРН, 1965) Ф.Р. Паше, поділяючи ідеї Мендельсона, проте вважає віктимологію не окремою наукою, а розділом кримінології. Запропонованим класифікація жертв включає: жертв злочинців; жертв власних вчинків; злочинців, які стають жертвами; жертв, які стають злочинцями. У його науковому дослідженні представлені так звані передбачувані, можливі, взаємні, повторні жертви; жертви-посередники і жертви-співучасники [2, с. 26].

Заслугує увагу дослідження швейцарського вченого Р. Гассера, який у своїй книзі «Віктимологія. Критичні роздуми про одне нове кримінологічне поняття» детально викладає історію розвитку віктимології, досліджує жертву на соціологічному, психологічному й біологічному рівнях. Третя частина книги, яка має назву «Профілактика», присвячена заходам захисту жертв від злочинних посягань [9, с. 129].

Також віктимологічними дослідженнями займалися А. Фаттах («Віктимологія: що це таке і яке її майбутнє?», «Жертва – співучасник злочину»), Г. Шнайдер («Віктимологія», «Жертва і злочинець – партнери у злочині»), В. Нагель («Про місце віктимології в кримінології»), С. Шафер («Жертва та її злочинець»), К. Міядзява («Основні проблеми віктимології») та інші науковці.

У колишньому Радянському Союзі найбільш вагомий внесок у розробку віктимології як самостійного напрямку зробили Л.В.Франк і Д.В. Рівман. До основних робіт доцента Таджикиського державного університету Л.В. Франка відносяться: статті

– «Про вивчення особистості і поведінки потерпілого (Чи потрібна радянська віктимологія?)», «Віктимологія як допоміжна дисципліна кримінології і криміналістики», «Потерпілий від злочинів, вчинених рецидивістами», «Неповнолітні як потерпілі і правопорушники»; монографії – «Віктимологія і віктимність», «Потерпілі від злочину і проблеми радянської віктимології» та багато інших наукових праць.

Л.В. Франк розглядав можливість формування віктимології як самостійної наукової дисципліни. Крім того, зосередився на проблемі жертви, розробив низку віктимологічних термінів та категорій, ввів їх у науковий обіг [2, с. 29].

Практично в той же період, паралельно з Л. В. Франком, і в наступні роки дослідженням віктимологічних проблем займається Д. В. Рівман. (У 1979 році він захистив докторську дисертацію «Віктимологія і профілактика злочинів», опублікував близько 140 робіт з різних віктимологічних аспектів, у тому числі монографії: «Потерпілий від злочину: особистість, поведінка, оцінка», «Віктимологічні фактори і профілактика злочинів», «Віктимологічний аспект аналітичної роботи в органах внутрішніх справ», «Віктимологія» (у співавторстві з В. С. Устіновим), «Кримінальна віктимологія».

В останній роботі Д. В. Рівман, наголошує на необхідності запровадження в межах предмета кримінології спеціального курсу для більш глибокого вивчення та деталізації кримінологічних знань про жертву злочинів, віктимність, віктимізацію та віктимогенні чинники в системі детермінації окремих злочинів і злочинності загалом [10, с. 13].

Питаннями віктимології також займалися Ю.М. Антонян, В.І. Полубінський, В.Я. Рибальська, В.С. Мінська, В.Є. Квашиш, В.П. Коновалов, Н.Ф. Кузнецова, В.С. Устінов, А.А. Глухова, Р.М. Готліб та інші. Ці питання розглядаються також у підручниках: «Кримінологія» за редакцією Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецової і Г. М. Міньковського (1988 рік); «Кримінологія» за редакцією І. І. Карпеця і В. Є. Емінова (1994 рік); «Кримінологія» за редакцією

Н. Ф. Кузнецової і Г. М. Міньковського (1998 рік); «Кримінологія» за редакцією В. М. Кудрявцева і В. Є. Емінова (2009 рік).

Серед українських науковців, що досліджували віктимологічну проблематику необхідно виділити таких вчених як О.М. Джужа, І.М. Даньшин, Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов, Є.М. Моїсєєв, В.О. Туляков.

Найбільш значущими роботами є монографії: О.М.Джузи та Є.М. Моїсєєва «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти)» (1998 рік), В.О. Тулякова «Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми)» (2000 рік), О.М. Литвинова «Віктимізація: фактори, аналіз, захолиди протидії» (2009 рік). Видані навчальні посібники за редакцією О.М. Джузи «Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти)» (1994 рік), «Кримінологічна віктимологія» (2006 рік), за редакцією С.О. Гаркавець «Віктимологія» (2006 рік). Проблема віктимології присвячені розділи в підручниках «Кримінологія» за редакцією О.М. Джузи (2004 рік); «Кримінологія» за редакцією О.М. Бандурки (2011 рік).

Аналізуючи наукові дослідження, що здійснювалися з часу виникнення віктимології, як наукового напрямку, до сьогодні, можна визначити, що віктимологія в широкому сенсі розглядається тільки як наукова позиція, на відміну від вузького значення віктимології, а саме кримінологічної (кримінальної) віктимології, яка має предметом дослідження тільки жертв злочинів, та все, що з цим пов'язано. Погоджуюсь з О.М. Джужою, що предметом вивчення кримінологічної віктимології може бути: віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях, згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; осо-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду віктимології як галузі кримінології. Надається поняття віктимології та визначається її предмет дослідження. Показана історія виникнення та розвитку віктимології. Розглядається сучасний стан розвитку віктимологічної науки.

SUMMARY

The article considers victimology as a branch of criminology. Provides a definition of victimology and is defined as being in the study. Shows the history of the emergence and development of victimology. The current state of development of science victimological.

бистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок злочинного посягання [10, с. 5].

Кримінологічна віктимологія не тільки реально існує, але і активно розвивається в системі науки кримінального права. Віктимологічну інформацію про детермінаційні прояви потерпілого, умови формування його особистості, оціночні установки, особливості психологічного стану використовує кримінальний процес, криміналістика, оперативна-розшукова діяльність, кримінальне право. І навпаки віктимологія збагачується інформацією про потерпілого від кримінального процесу, криміналістики, кримінального права тощо.

Як уже визначалось раніше, серед науковців немало прихильників позиції відокремлення віктимології в окрему міждисциплінарну галузь наукового знання, яка буде існувати паралельно з кримінологією. З цього приводу автор даної статті підтримує Д.В. Рівмана, який вважає, що для віктимології перспектива розвитку в самостійну науку, яка синтезує знання про жертв будь-якого походження, не виключена. По мірі накопичення факторологічного матеріалу і в результаті його теоретичного осмислення вона може сформуватися в цій якості. Але

доки віктимологія буде мати своїм предметом тільки потерпілих від злочинів та все, що з цим пов'язано, і тим самим залишатися кримінологічною галуззю, – не вийде із складу цієї науки [2, с.10, 17].

Література

1. Кримінологія: підручник /под. ред. В.Н. Кудрявцева і В.Є. Емінова. – 3-є вид. перероб. і доп. – М.: Юрист, 2007. – 734 с.
2. Ривман Д.В. Криминальная виктимология – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
3. Hentig Я. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim // The Journal of Criminal Law and Criminology. 1941. V. 31. P. 303-309.
4. Шнайдер Г. И. Криминология. – М., 1994. – с. 359.
5. Квашиш В. Е. Основы виктимологии. – М., 1999. – 230 с.
6. Франк Л.В. Виктимологические исследования за рубежом //Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. Ч. 3. Душанбе. 1973.
7. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе, 1977.
8. Elleberger Н. Psychologist Berichnugen Zwisichen Verbrecher and Opfer. – 1954. – № 4.
9. Gasser P.Victimologic.Chur, 1965.
10. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі.- К.: Атіка, 2006.- 352 с.